

Teleki Mihály halála és temetése.

A szétszakadt Magyarország Buda visszavételével gyorsan közeledett az egyesítés felé. A szélesebb látókörű és élesebb elmék azonban már előbb észrevették a török erejének hanyatlását s azt, hogy a mi Bécs ostromától (1683) az 1687-iki mohácsi vereségig a harczmezőkön történt, mind csak a török hatalom megtörésének egy-egy epizódja. Buda elesével (1686) aztán fölszabadult a régi Magyarország közepe. Megszűnt az egyesülés katonai és területi akadálya. Már csak a politikai nehézségek maradtak. Egyesíteni kellett egy durván, idegen szellemben kormányzott magyar királyi területet, a török által elpusztított és kiélt ország-részszel s az önálló magyar nemzeti életet élő, de meggyengült Erdélylyel.

Különös szerencsétlensége ennek a korszaknak, hogy az egyesítés végrehajtására alkalmas nagy magyar államférfia nem volt. Az eszme fő képviselője I. Lipót pedig idegen államférfiaival az egyesítést nem anyyra céltnak, mint eszköznek tekintette, mely keleti politikájában a török gyengítését, nyugattal szemben nagy területszerzést, új erőforrást s talán a német-római birodalomban egy választó királysággal többet jelentett volna.

A magyarság a maga egészében nem hevült az egyesítés gondolatáért, mint másfél századdal előbb, midőn az eszmének még Martinuzzi volt harczoja és vezérlő szelleme. Nagyon mások voltak a viszonyok. A vallásos kérdések oly mély bizalmatlanságot és szakadást idéztek elő a nemzetben, hogy azt még ily nagy politikai gondolat sem tudta betölteni és megszüntetni. A protestánsok nem lelkesedhettek olyan király uralmáért, a ki Cobbot, Caraffát küldte reájuk, tiporta vallásuk szabad gyakorlatát s a pozsonyi és az eperjesi törvényszékekkel ítéltetett fölöttük. Erdély pedig mióta a Báthory Zsigmond-féle egyesítési kísérlet oly végzetesen balul ütött ki, azóta Kemény Jánosig mindig török párti volt s midőn Kemény 1662 elején elesett, vele a németpárti erdélyi politika rövid és erőtlen pünkösdi királysága is újra letűnt. Apafi Mihály egészen a török teremtménye volt. A vallások egyenjogúsága mellett itt erős református tulsúly jött létre. Sem ez, sem az erős törökpárti hagyományok és érdekek nem kedveztek a németes politikának. Apafi

uralma derekán 1674-ben vérpadra jut az egyetlen öntudatosabb erdélyi németpárti politikus, Bánffy Dénes is.

Különben Erdély igen gyenge és kicsiny volt ahhoz, hogy asszimilálja Magyarországnak azt a két részét, melytől külön szakadt. De Scylla és Charybdys között élt. Nem volt elég ereje ahhoz, hogy két, fölötte is versengő, nagy hatalom között önálló maradjon. Földrajzi helyzete, az egykori történelmi egység hagyományai s a török ereje hanyatlásával a politikai szélszerűség inkább a Habsburg uralom árnyékába terelték. Az erő híján azonban a viszonyok szűlték s igaznak mutatták Cobb tábornok axiomáját, hogy az erdélyiek hűsége a szerencse után forog.

Midőn aztán a török ereje szemlátomást hanyatlott s a Habsburg uralom a régi Magyarországon lépésről-lépésre terjedt: ennek a kényszerűség okozta helyzetnek az erdélyiek nagy része éppen nem örült s még azok is, akik a viszonyok változását érezték és megértették, csak az elég erővel nem rendelkező ember óvatosságával viselkedtek.

Azok közé, akik a török hatalom hanyatlására elég idejében reájöttek, oda tartozik Teleki Mihály is.

Ő pályája legelején II. Rákóczy György híve, aztán Kemény Jánost követi, de ennek bukása után Apafi mellé áll s innen kancellársága kezdetéig határozott török-párti. Kancellársága elején is az még, de kivált 1683 után lassan a diadalmasan előre nyomuló Habsburgokhoz közeledik s 1687-től határozottan német-pártivá lesz.

Azok, akik Teleki politikájának változását csupán Cserey Mihály szemüvegén vagy Bethlen Miklós megvilágításában nézik, nem veszik tekintetbe az erőviszonyoknak 1678-tól 1690-ig történt nagy eltolódását s nem mérlegelik, hogy a hazája sorsát irányító politikusnak az új helyzettel le kellett számolni. Az ilyenek szemében Teleki csak megváltozott vagy éppen ingatag ember lehet. De ha a változás kényszerítő okait vizsgáljuk: lehetetlen meg nem értenünk őt s lehetetlen, hogy föntartsuk róla néhány szűklátókörű kortársa tévhitét vagy az ellenpártiak egyoldalú ítéletét. Nem lehetünk könnyelmű kárhóztatói, a miért Erdélyt a Habsburgok uralma alá vezette. El kell ismernünk a viszonyok kényszerítő hatalmát s azt, hogy mindaz, a mit Teleki az egyesítésért tett, abból a meggyőződésből fakadt, hogy a törökpárti politika többé nem használ Erdélynek, a mely magában gyenge az önállásra s a töröktől már csak a túlsúlyra jutott Habsburgok óvhatják meg. E meggyőződéséért kész volt meghalni, ezt meg is tette s ezzel meggyőződése vértanuja lett. Közelg az idő, midőn igazságos megítélésben fog részesülni. S ha alakjáról elszáll a köd, melylyel a mult és a félreismerés bevonta s lehull a sár, melyet ellenségei reá dobtak, tiszta és nemes vonásait is jobban tudjuk majd értékelni ennek a ravasz, de nagyeszű és éleslátású állam-

férfiúnak, aki hibáiban sem volt rosszabb kortársainál, tehetségében pedig túlszárnyalta azokat.

Más viszonyok között bizonyára többet tudott volna használni nemzetének; de az adott körülmények között utoljára nem küzdhetett másért, mint hogy Erdély ne bukjon egy véres hódító háborúban a Habsburgok lábai elé s a külön erdélyi államiságból és alkotmányból megmentesen legalább annyit, a mennyivel úgy hitte, hogy a fejedelemség magyar és protestáns hagyományai továbbra is megóvhatók.

A sors a harcztérre vezette s ott veszett el, mielőtt alkalma lehetett volna teljesen látni, hogy Lipót Erdélyt mennyire csak hatalmi és német-római császári szempontból kerítette kézre.

Jobb volt így buknia, mintsem megérnie még néhány évet, hogy keserű csalódások hosszú sorát élje át. Így legalább politikai meggyőződésének vértanujaként halt meg.

* * *

Teleki Mihály 1690 augusztus 12-én még otthon volt, Gernyeszegen.

Megesketta szolgáló embereit, kezeslevelet vett tőlük, hogy hiven szolgálják s minthogy ő mint „a római császár ő felsége igaz híve, az ő felsége szolgálatjában foglalatoskodik,“ embereit ennek hűségére is kötelezte.¹ Három nap múlva, augusztus 15-én megindult Thököly készülő betörése hírére a délkeleti erdélyi szorosok védelmére gyülekező táborba. Feleségét és nagy fiát, Mihályt, súlyos betegen hagyta Gernyeszegen.

Mire ő a táborba ért, Thököly hadai már a töröcsvári szorosban táboroztak, majd Thököly serege zömével öt napi fárasztó és vakmerő menetben átkelt a havasokon s augusztus 21-én az erdélyi magyar és német hadak háta mögött termett. Teleki Mihály Heislerrel, a német tábornokkal, a töröcsvári szorosban folyó küzdelmet nézte, midőn egy megszalasztott csapattól megtudta, hogy Thököly az országba érkezett. Minden valószínűséggel innen, Töröcsvártól írta utolsó levelét² feleségének, melyben tudatta, hogy az ellenség jön s ellene indulnak. A Zernest és Tohán között augusztus 21-én délután lefolyt ütközet Thököly győzelmével végződött s Teleki Mihály, aki indulása előtt és a csatatéren egyaránt kijelentette, hogy kész meghalni: ott veszett a harczmezőn.

Másnap ugyancsak a csatatérről Madách Péter, Thököly egyik főkapitánya már faluról-falura küldött pázens levelében tudatta az országgal ura győzelmét s Teleki Mihály elesését.³

A holttestet másnap, augusztus 22-én, Teleki fogságba esett titkára,

¹ L. a 2. sz. oklevél mellékletet.

² Szövege hasonmásban a a tulsó oldalon, átírva a 3. sz. mellékleten.

³ Szövege a 4. sz. mellékleten.

Ugy látom az fel jó fiatal val di.
Ezért hordoni az selymesnek az alma
bát bíz en az képekünk adig meg
de haza, míg ország has hat az eddig
tő fel orvákul most volt tőz az
az dienerelment az az kiz ut von
vda kettő, edes az halmazom d'erna
egy levon csak az s'hen az orvák
csak gyarsta, el sem fogyami.
Vel fogadja tótka ő feljűnt,
Az eddig utó orvák az t'nytte fej-
szia felos felek voltok, meg-
fel öltöz trefekis az voltom, 2-
nyatón jötté fel egy nagy nagy
nyon over az fejen hatol hat pe-
ból az fejen egy nagy, az o'itörnyis.
mely nagy az be lyen el q'at'ony-
va, az z'atónis az to egy p'urosi
nagy társ volt az korján egy

ezkoron vjon nagy nagyozati-
vobak egyed hiza nagyozatnem-
born az felek di vil g'at'is.
be nagy szatton az haza az egyfő
mely ont ve be von az orvák
hazakul azrolon, az felek nagy-
ti t'et'en az haza az felek ele-
iben nagy haza az v'agy-
vol d'ia Szófia vitt it' g'at'is
tis mellis h'at'om, edes az h'oz-
nyon d'eren az v'ant az h'oz-
nyesen szatton egy ippeke sem-
elendi orv'is g'at'is az nek t'ent.
Ez h'at' orv'is az h'at' g'at'is
v'is felis az h'at' orv'is h'at'is
edes az h'oznyon h'at'is.

Fogam d'iz t'is az h'at' g'at'is
18. dec 18. fogal h'at'is az h'at'is
Fogal h'at'is az h'at'is

Komáromy János, — akit Thököly küldött Teleki eleste hírére ura megkeresésére, a csatátér kifosztott halottai között találta meg. Össze-viszsa volt vagdalva. A fején balról és hátulról egy-egy vágott seb volt — arcza négy-öt helyen összerontva. Nyakán jobbról nagy seb, jobb karján és jobb keze három ujján nagy vágások voltak. Hátán is szúrt vagy lőtt sebet találtak. Ennyi sebet bizonyára erős küzdelemben kaphatott. Komáromy János megmosatta a holttestet s úgy vitette Thököly elébe, aki saját alsóruháiba öltöztetve⁴ indította útnak egy hirtelen összerótt koporsóban özvegyéhez és gyermekeihez. Legelőbb Fogarasra vitték, ahol Bethlen Gergely ismét megmosatta, átöltöztette, új hársfa koporsóba tette és úgy indította Komáromy János felügyelete alatt, néhány gyalogos katona kíséretében, tovább Szászváros felé s onnan Görgény várába, ahova Telekiné Gernyeszegről augusztus 18-án gyermekeivel együtt menekült.

* * *

A beállott hirtelen változás miatt nem lehetett arra gondolni, hogy Teleki Mihálynak rangjához illő temetést rendezzenek. Thököly hadai szerte-szét jártak Erdély déli részében, majd felkalandoztak Kővárig s nem lehetett tudni, hogy mikor jelenik meg valamelyik gyors kurucz csapat Görgény alatt, vagy a Maros völgyében. A holttest tehát Görgényben maradt mindaddig, míg az újabb változások nem tették lehetővé elvételét s a szokás szerint valamelyik családi birtokra való eltemetését.

Ezalatt Thököly győzelme után, szeptember 15-re, országgyűlést hirdetett Gyulafehérvárra, — majd nagy kerülővel Nagyszeben mellé, Keresztyénszigetre ment s ott igtattatta be magát az erdélyi fejedelemségbe. Két hétig időzött itt s azalatt az országba bejött Badeni Lajos őrgróf, aki feladta Belgrád védelmét, csakhogy Erdély elvesztését megátolhassa. Thököly megkezdte előle a visszavonulást s a Székelyföldön át irányított hosszú és tekervényes menetelésekkel, október 24-én a bodzai szoroson kivonult az országból.⁵ Hetek teltek el, míg némi biztonság érzése szállotta meg a felzavart erdélyiek lelkét. Akkor sem nyugalom, csak megpihenés volt az.

⁴ Aligha lehet egyéb pusztá szóbeszédnél a Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum (Eredetit Jos. Trausch II. 248—49.) elbeszélése: „Narrant, Telekii corpus diu perquisitum, ex caligis tandem, et vulnere antiquo cognitum esse, quod Tökellius ad se adductum multis objectis injuriis, deploravit: Tu, inquiens, qui Transylvaniam tyrannice rexisti, Tu, qui eandem perfide prodidisti, Tu, qui tot injurias insontibus intulisti, spoliasti etc. etc. tandem viduae mandandum terrae transmisit.“ Thököly egész viselkedése, melyet Teleki holttestével s családjával a többi egykorú forrás szerint tanusított, ezt az elbeszélést egészen valószínűtlennek mutatják.

⁵ Thököly fejedelemségét dr. Szádeczky Lajos írta meg a legrészletesebben a Századok 1908. évfolyamában. Megjelent külön lenyomatban is. Ennek 6—45 lapjai szolgálták Thököly erdélyi szerepére forrásunkul.

Ezt az időt használta föl Teleki Mihály özvegye, hogy ura eltemetéséről gondoskodjék.

Fényes temetést nem rendezhetett. Tiltotta ezt Teleki Mihálynak még 1683 június 25-én kelt végrendelete, melyben meghagyta, hogy ha temetését hozzátartozói csinálhatják, az a legegyszerűbb legyen. Koporsóját „kivül veres vagy fekete bakacsinnál egyébbel bé ne vonják, egy néhány vasszeggel megszegezvén, hogy a szél el ne fújja.“ A legpuritánusabb igénytelenségben akart megtérni az anyaföld kebelébe. Eltiltotta a címerek, temetési zászlók festetését, halotti dicséreték írását s megátkozta azt, aki rendelkezése ellenére merne cselekedni. A hí hitves nem tehetett ura utolsó akarata ellen, bár eleinte, míg az évekkel előbb kelt végrendelet rendelkezései nem váltak nyilvánosabbá és szélesebb körben ismeretessé, úgy látszik, hogy mégis nagyobb pompára készültek.⁶

Vér Judit már novemberben írt Teleki eltemetése ügyében Pataki István kolozsvári papnak, aki Telekinek alumnusa volt. Ez a levélre Balázsfalváról válaszolt. Kolozsvárról menekülniök kellett, mert Debreczen vidékét ellepte a török s az volt a híre, hogy Várad mellől is nagy had indul be Erdélybe. A Kolozsvárt meghuzódott magyarok közül számosan Fogaras várába igyekeztek, a hova gyűlés is készült. Ez a körülmény újra hátráltatta a temetés ügyét. Már Pataki fölvetette válaszában azt a gondolatot, hogy Teleki temetésével várjanak odáig, amíg Apafi Mihály fejedelem eltemetéséről — a mint ő remélte — a Fogarasba összegyűlő rendek határoznak s ezt végre is hajtják.⁷

Különben az özvegy ekkor még nemcsak a temetés idejéről, hanem helyéről sem állapodott meg végleg. Tanácsot kért *Bánffy Györgytől*⁸ is s úgy látszik, hogy Gernyeszeget és Uzdiszentpétert, Teleki két kedves birtokát említhette meg kijelölt pihenő helyül, sőt a válaszból következtetve már talán akkor is inkább Gernyeszeg felé hajlott. *Bánffy* azt tanácsolta, hogy kövessék a végrendelet intézkedéseit. „Temetése szegénynek — írja — Gernyeszegen is szintén úgy meglehet,“ mivel a helyről nem rendelkezett s „a mostani időben távol is vagyon Szentpéter.“ Bizonyára részben a Mezőség rossz téli útaira czélozott s másfelől nyíltan kifejezte azt az aggodalmát, hogy ha a kuruczok a temetés napját megtudják, a gyásznépet megtámadják. Ajánlotta, hogy Telekiné várjon a fogarasi országgyűlésig, tegye meg a a temetés előkészületeit s aztán a temetés résztvevői Fogarasból egyenesen Görgénybe mehetnének.⁹

⁶ Erre vellanak a 13, 16, 19, 20 számú mellékletek.

⁷ A 16 sz. melléklet.

⁸ A későbbi gubernátor.

⁹ A 20 sz. melléklet.

E közben Telekiné folytatta előkészületeit s végleg döntött Gernyeszeg mellett.

Fölkérte a temetésre a papokat is és ha a temetés az előkészületek szerint folyt le, akkor két prédikáció s két oráció volt ott. Egyik prédikátornak Apafi híres udvari papját *Nagyari* Józsefet kérte meg, aki Fogarasból már januárus 4-én válaszolt s bár szerénykedve, de vállalta az őt ért megbízatást. Másik prédikációra *Nánási* Mihály küktülvári papot, Teleki egykori alumnusát, szólította föl. Orációk tartását a tudós *Dési* Márton nagyenyedi pap és tanár s *Kolosvári* István nagyenyedi pap vállalták magukra.

E közben állandóan folytak az előkészületek. Telekiné embereivel vörös és fekete posztót vásároltatott, majd februárus második hetében Gernyeszegen elkezdődött a lázas készülődés a temetésre. Az udvarház egyik bolthajtásos szobájának, hova a holttestet szándékoztak helyezni, posztóval való bevonatása, majd a templom elé készített temetőszín összeácsolása s a gyászoló vendégsereg ellátása elég gondot okoztak. Telekiné azonban itt is annak a kiváló gazdasszonynak bizonyult, aki ura életében volt s hű segítségei, régi alkalmazottjai odaadással segítették gondjaiban.¹⁰

Ezalatt Erdély sorsa ismét nagyot fordult. Az 1691 év januárus derekán összeült Fogarasban az országgyűlés, januárus 31-én Bethlen Miklós jelentést tett bécsi útjáról s bemutatta a Leopoldi-diplomát, melyet a rendek elfogadtak s februárus 7-én letették a hűségeskűt és Bánffy Györgyöt gubernátornak választották. Új korszak köszöntött be. A réginek is most adták meg a végső tisztességet: az országgyűlésről Apafi Mihály fejedelem temetésére mentek, mely Almakeréken februárus 19-én fejedelmi dísszel folyt le.¹¹

Innen a rendek egyrésze Gernyeszegre utazott. Tehát nagyjában a Bánffy György terve érvényesült. A fejedelem után hű kancellárját helyezték örök nyugalomra.

Temetése lefolyásáról csak szűkszavú tudósításaink maradtak.¹²

A családi levéltárból is a megjelentek számáról, néhánynak nevéből csak egy egykorú jegyzékből értesülünk. Többek közt ott volt II. Apafi Mihály, a Telekiek nagyszámú rokonsága s ott voltak Brassó város követei is. Énekes deákok Kolozsvárról is voltak.¹³

¹⁰ A 30., 31., 33., 39., 40., 41. és 42. számú mellékletek.

¹¹ Erd. Orszgy. Eml. XX. 68 és Századok 1913, 30–33 l.

¹² Ezeket nagyrészen dr. Pósta Béla cikke idézi. A legelső nyomtatott forrás, mely Teleki eltemetéséről szól Mikola László: *Historia Genealogico-Transylvaniája* 1731-ből, mely a 36. lapon Teleki haláláról és temetéséről így szól: . . . Ipse vero in bellica expeditione caesari et publico prodesse volens, hostibus interruptus, recubuit anno 1690; qui *solemniter in templo Gernyeszegiensi sepultus est.*^a

¹³ A 43., 44. és 45. sz. melléklet.

Majdnem kerek tizenhat évvel Teleki Mihály temetése után, 1707 februárius 14-ikén halt meg özvegye, kőröstarcsai Vér Judit Beszterczén. Haláláról menye, Teleki Pálné Vay Kata ezt jegyezte fel:

„Anno 1707 14. Februarii vette el az én Istenem az én édes anyám helyett való édes jó asszonyomat, nekem kimondhatatlan nagy keserűségemre 12 és 1 óra között, hitinek nagy erejével, lelkinék reményével, másoknak jó példa hagyásával“.¹⁴

Halála előtt való napon még sajátkezűleg írott soraival tett kedves unokája s több hű hozzátartozója részére negyedfélszáz arany külön megtakarított pénzéről rendelkezést.¹⁵ Fia, Teleki Mihály 14-ikén reggel értesült anyja haláláról, 18-ikán tette koporsóba s a II. Rákóczi Ferenczet a fejedelemségbe igató marosvásárhelyi országgyűlés idején, éppen a beigtatás után három nappal, 1707 április 10-ikén volt meg a temetése fényes gyászoló közönség jelenlétében. Maga a fejedelem is képviseltette ott magát.¹⁶ Azóta ott pihent ő is a gernyeszegi templom alatt.

Kelemen Lajos.

---

¹⁴ Genealogiai Füzetek 1909. évf. 170. lap.

¹⁵ Szövege az 51. sz. mellékleten. Mása a 11. lapon.

¹⁶ Részletesen szól róla az 52. sz. mellékletben Teleki Mihály naplóföljegyzése.